

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Boeken

Maciejewski: Minna en Mozes

Bespreking van

Franz Maciejewski (2006). *Der Moses des Sigmund Freud — Ein unheimlicher Bruder*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. ISBN 978 3 525 45374 2, 221 pp., € 29,90

EDDY DE KLERK

Van tijd tot tijd zorgt de psychoanalytische auteur Franz Maciejewski voor opschudding. Zo publiceerde hij in de *Frankfurter Rundschau* van 28 september 2006 bewijs dat Freud en zijn schoonzuster Minna Bernays een verhouding hadden. Tijdens hun eerste gemeenschappelijke reis verbleven Sigmund en Minna drie dagen in het stadje Maloja, in hotel Schweizerhaus. Op 13 augustus 1898 vermeldt het gastenboek van het hotel bij nummer 11, een tweepersoonskamer, in Freuds handschrift: 'Dr Sigm Freud u Frau / Wien'. De datum stemt overeen met die op een briefkaart die Freud daarvandaan aan zijn vrouw Martha stuurde. Het bericht werd door de *International Herald Tribune — Europe* van 24 december 2006 overgenomen nadat men de gegevens bij de hotelier gecheckt had (<http://www.iht.com/articles/2006/12/24/europe/web.1224freud.php>). Op 13/14 januari 2007 plaatste *NRC Handelsblad* het bericht onder het kopje 'Dr. Sigmund Freud reed scheve schaats' en een foto van — ironisch genoeg — een al zeer oude Freud met als bijschrift 'Hard bewijs: Freud pleegde overspel'. Maar hoe hard is het bewijs? Zou men niet beter kunnen spreken van een belangrijke aanwijzing? Hoe dan ook, de Freudbiograaf Peter Gay, die altijd scep-

tisch geweest was over een verhouding tussen Sigmund en Minna, zei nu tegen de *International Herald Tribune* dat hij zijn mening zou moeten herzien. Tot nog toe deden de meeste 'serieuze' Freudbiografen elke aanwijzing in de richting van een verhouding tussen Sigmund en Minna af als *Freud-bashing* en stelden mensen die zoiets beweerden (o. a. Jung) in een kwaad daglicht.

Wat betekent dit bericht? Kan men het bij de constatering laten dat een omstreden kwestie waarschijnlijk is opgelost en overgaan tot de orde van de dag? Weliswaar is de waarde van het psychoanalytische gedachtegoed niet in het geding, maar toch. Kan het beeld van de alomtbeschreven harmonie in huize Freud nog langer standhouden? Maciejewski's archiefvondst is in ieder geval een bevestiging van het belang van het tweevrouwenthema in Freuds leven en werk. Oedipus, Leonardo da Vinci, Michelangelo en Mozes hadden allemaal een biologische moeder en een psychologische moeder. Dat is veel biografen opgevalen. Achteraf kan men zien dat dit thema wortelt in Freuds eigen voorgeschiedenis. Twee vrouwen waren als kind belangrijk voor hem: moeder Amalia en de katholieke oppas. In zijn volwassen leven herhaalt zich deze gesplitste verbondenheid. Er is zijn vrouw Martha en er is haar zus Minna, van wie bekend is dat Freud zijn intellectuele interesse met haar deelde. Naar nu dus blijkt had hij ook een (waarschijnlijk tijdelijke) verhouding met haar. Maciejewski plaatst zijn vondst nadrukkelijk binnen het kader van het tweevrouwenthema en het thema 'seksualiteit en dood', waarover dadelijk meer.

Al eerder had Maciejewski voor discussie gezorgd in *Psyche*, naar aanleiding van zijn boek *Psychoanalytisches Archiv und jüdisches Gedächtnis — Freud, Beschneidung*

und *Monotheismus* (2002). Daarin herleidt hij Freuds centrale begrip 'castratieangst' tot diens eigen traumatische besnijdenis-ervaring als joods jongetje van acht dagen oud. Andere auteurs (Coleman, Rudnitsky, De Klerk) hebben onafhankelijk van elkaar in dezelfde richting gedacht. De kwestie van de besnijdenis is belangrijk, niet alleen vanwege Freuds eigen vroege ervaringen ermee, maar ook omdat het de vraag oproept of Julius, zijn vroeg overleden jongere broertje, besneden was en wat dan zijn tweede Hebreeuwse voornaam geweest zou kunnen zijn. Freud zelf heeft aangegeven dat de dood van Julius een magisch vervulde doodswens voor hem betekende en diepe schuldgevoelens bij hem achterliet. Maciejewski komt met talrijke aanwijzingen dat het belang hiervan zowel door Freud zelf als door vele biografen is onderschat. Freuds schuldgevoelens moeten deels onbewust geweest zijn en die vroege om boetedoening, zoals blijkt uit het door Freud aangehaalde citaat: 'Du bist der Natur (Gott) einen Tod schuldig.' Maciejewski brengt onder meer Freuds zelfbestrafende sigarenverslaving/nicotinevergiftiging hiermee in verband. Zoals bekend leidde die tot kanker in de mondholte en uiteindelijk, na talloze ingrepen en een telkens bijgestelde kaakprothese, tot Freuds dood.

Julius werd volgens Maciejewski (mogelijk te vroeg) geboren in Roznau, een kuuroord in de nabijheid van Freiberg waar de familie Freud woonde. Julius werd vernoemd naar de één jaar jongere lievelingsbroer van Amalia. Sigmund moet bij de geboorte van Julius vijftien maanden oud geweest zijn. Maciejewski leidt dit af uit gegevens van Freudbiografen als Schur, Sajner en Krüll. In de archieven is ondanks naarstig speurwerk van de auteur helaas geen geboorte- en besnijdenisdatum van Julius te vinden, alleen een sterfdatum, 15 april 1858. Freud was toen bijna twee jaar. Uit het feit dat Sigmund en later zijn broer Alexander ritueel besneden werden — hun

Hebreeuwse namen luiden Schlomo respectievelijk Efraim — mag men afleiden dat ook Julius besneden werd en een tweede, Hebreeuwse, voornaam gehad moet hebben. Maciejewski's boek gaat over de veronderstelling dat deze tweede naam *Mozes* was en over de consequenties daarvan voor Freuds emotionele leven. Amalia's jongere broer Julius, 'Julius I' zou je kunnen zeggen, stierf in maart 1858 aan tbc, een maand voordat haar zoontje 'Julius II' overleed. Freud was toen bijna twee jaar oud. Amalia had dus een dubbel verlies te verwerken, eerst dat van haar broer en vlak daarna dat van haar zoontje. Maciejewski is niet de enige biograaf die aanneemt dat Amalia daardoor een tijd lang een depressieve, 'dode moeder' werd voor Sigmund. Hij raakte nog meer dan tevoren aangewezen op zijn oppas. Deze oppas, aan wie Freud zeer gehecht was, werd ontslagen wegens diefstal, en het verlies van deze tweede moederfiguur vormde voor Freud een traumatische gebeurtenis. Sigmund werd daarna een geïdealiseerd vervangkind voor Julius met een dito geïdealiseerde moeder-zoonrelatie, naar Freuds zeggen de meest conflictvrije van alle relaties. Maciejewski neemt Freuds traumatische voorgeschiedenis als uitgangspunt voor een herinterpretatie van zijn beide Mozesstudies. Als brug daarheen gebruikt Maciejewski de werkhypothese dat de tweede, Hebreeuwse naam van Julius *Mozes* was. Jones, Freuds eerste biograaf had deze suggestie al eerder gedaan, maar kreeg daarover geen zekerheid. Freud heeft naar eigen zeggen levenslang met de figuur van Mozes geworsteld als een 'unlaid ghost' (Jones), een spook uit het verleden, eigenlijk dus met zijn 'unheimlicher Bruder', de ondertitel van Maciejewski's boek.

Maciejewski onderbouwt deze mogelijkheid met een ingenieuze interpretatie. Naar analogie van de Signorelli-lapsus brengt Maciejewski een tweede naamlapsus onder de aandacht, waarvan Freud de analyse om privéredenen niet aan de openbaar-

heid prijs gaf. In een brief aan Fliess van 26 augustus 1898, vlak na de reis met Minna, vertelt hij dat hij zich de naam *Mosen*, afkomstig van de van oorsprong Joodse schrijver *Julius Mosen* niet kon herinneren, maar wel diens voornaam *Julius* (via Google kwam ik erachter dat de achternaam van deze schrijver tot 1844 *Moses* was, daarna *Mosen*). Maciejewski waagt zich alsnog aan de opheldering van deze lapsus. Via een analyse van de geschreven contextuele bronnen komt hij tot de conclusie dat Mozes de tweede naam geweest moet zijn van het broertje Julius en dat juist die naam vergeten moest worden. De reden? Mozes vertegenwoordigde het strenge geweten dat vroeg om vergelding van de magisch bewerkstelligde broedermoord: ›Du bist der Natur (Gott) einen Tod schuldig.‹ De incestueuze seksualiteit met Minna vroeg onbewust om straf. Incestueuze seksualiteit en dood waren — getuige ook de Oedipusmythe — in Freuds geest onlosmakelijk met elkaar verbonden.

In *De Mozes van Michelangelo* werkt Freud zijn aanvankelijke indruk van een angst-aanjagende, woedende Mozes, voor wie hij de neiging had om te vluchten, om tot een Mozes die zijn woede meester is geworden. Via bijdragen van andere Freudbiografen (o.a. Grubrich-Simitis) komt Maciejewski tot de conclusie dat Freud zich obsesief met het standbeeld van Mozes heeft beziggehouden in plaats van bij zichzelf te rade te gaan waarom hij zo geobsedeerd was. Die obsessie is alsnog te begrijpen als men bedenkt dat het standbeeld van Mozes deel uitmaakte van een *grafmonument voor Julius II* in een *kerk*, een letterlijke referentie aan Freuds vroeggestorven broertje, dat begraven lag in *Weisskirchen*. De twee standbeelden van Julius II en Mozes vormen de hoofdfiguren van de groep. Links en rechts van Mozes figureren twee vrouwen, de Bijbelse Rachel en Lea, opnieuw het tweevrouwenthema dus. Boven Julius II prijkt een Madonna met kind, een beeld van de geïdealiseerde moeder-zoonrelatie.

In het grafmonument van Julius II komen dus als in een droombeeld een aantal wezenlijke thema's uit Freuds leven samen. In Freuds tweede Mozesstudie *De man Mozes en de monotheïstische religie* komen Freuds persoonlijke en de collectieve familieroman van het Joodse volk bij elkaar. Hetzelfde transformatieschema als in de eerste Mozesstudie is van kracht. Nu krijgt de angstaanjagende vulkaangod Jahweh geleidelijk aan de exclusieve en ethische trekken van de Atonreligie, meegebracht door Mozes uit Egypte. Deze Mozes is een man die onder driftverzaking voortschrijdt in vergeestelijking, een man met wie Freud zich kon identificeren, evenals eerder met Mozes, de driftbedwinger van Michelangelo. De door Freud veronderstelde moord op Mozes herleidt Maciejewski tot de magisch vervulde moordwensen richting Julius Mozes. Volgens Freud had het Joodse volk het monotheïsme en de besnijdenis aan de Egyptische Mozes te danken. Het monotheïsme was een abstractere voortzetting van de Atonreligie. Wat de besnijdenis betreft, merkt Maciejewski op dat Freud de uitzonderlijkheid van de Joodse *zuiglings*besnijdenis, waaraan hijzelf als jongetje onderworpen was, marginaliseert door die te verplaatsen naar de Egyptische *jongelings*besnijdenis.

De beide Mozesstudies gaan — in termen van innerlijke krachtsverhoudingen en psychische instanties — over angstaanjagende schuldinductie ten gevolge van veronderstelde broedermoord naar de oprichting van een hoog Ik-ideaal.

Ondanks de grote citatendichtheid — de auteur lijkt voor zover ik dat kan beoordelen vrijwel alles gelezen te hebben over zijn onderwerp — vond ik het boek meestal goed leesbaar, soms zelfs spannend. En passant kreeg ik grote bewondering voor eerdere Freudbiografen, wier spitwerk door Maciejewski tot een eigen synthese omgesmeed wordt. Ongetwijfeld kan men het boek speculatief noemen, omdat er geen definitief bewijs is dat Julius ook werke-

lijk Mozes als tweede voornaam had. Een onbeantwoorde vraag is bijvoorbeeld aan wie Julius dan wel die tweede naam Mozes ontleende. Zoals bekend kreeg Sigmund zijn tweede, Hebreeuwse naam van die van zijn kort tevoren overleden grootvader van vaderskant, Schlomo; zijn broer Alexander die van zijn overgrootvader Efraim. Als aan de traditie vastgehouden werd dat de tweede, Hebreeuwse naam die van een overleden voorouder moest zijn, dan ligt het voor de hand om voor Julius, die in de lijn van zijn moeder vernoemd was, te zoeken naar een voorouder van Amalia, die dan Mozes geheten zou hebben. Daarvan is tot nog toe niets bekend. In feite had Maciejewski zijn boek ook kunnen noemen: 'Als Mozes Julius heette...', naar analogie van Freuds: 'Als Mozes een Egyptenaar was...'. De verdienste van de veronderstelling dat *Julius* ook *Mozes* heette, is dat de beide Mozesstudies daardoor binnen het bereik van een mogelijke psychobiografische interpretatie komen. Dat is nuttig omdat het aanzet tot denken. Laat ik twee voorbeelden noemen. Men kan zich afvragen of het tweevrouwen-thema — dus de splitsing tussen de biologische en psychologische moeder — niet de *noodzakelijke voorwaarde* was voor de ontdekking van het belang van het incestmotief door Freud. En verder: zou men niet veel meer gewicht moeten toekennen aan het Kaïnsmotief dan dikwijls gebeurt?

Literatuur

MACIEJEWSKI, F. (2002) *Psychoanalytisches Archiv und jüdisches Gedächtnis — Freud, Beschneidung und Monotheismus*. Wenen: Passagen Verlag.

Familieman Freud

Bespreking van

Lilly Freud-Marlé (2006). *Mein Onkel Sigmund Freud — Erinnerungen an eine große Familie*. Redactie: Christfried Tögel. Berlijn: Aufbau Verlag
ISBN 978 3 351 02630 1, 341 pp., € 22,90

HARRY STROEKEN

Mein Onkel Sigmund Freud werd tussen november 1944 en herfst 1947 in Londen geschreven, maar pas recentelijk uitgegeven. Waarom heeft dat zo lang geduurd? Blijkbaar bestond er destijds onvoldoende belangstelling voor. Het is helemaal niet onthullend of kwaadaardig, eerder iets te gewoon wellicht. Lilly Freud-Marlé is een dochter van Freuds zus Marie/Mizzi; de naam Freud heeft ze van haar vader, die een neef was van Sigmund en Mizzi. De oomzegster Lilly was een destijds bekende voordrachtskunstenares die had kunnen uitwijken naar Londen. Daar maakte zij de zestien maanden van Freud mee en na zijn dood bleef ze op de Londense Berggasse (ook Maresfield Gardens loopt bergop) komen, waar ze vooral contact had met haar tante Martha, de weduwe van Sigmund. De weergave van die gesprekken maakt op mij een authentieke indruk. De stelling van haar boek luidt: de beroemde Freud maakte deel uit van een grote familie, waarmee hij zeer verbonden was en die niet mag worden vergeten. Dit alles krijgt een extra dimensie tegen de achtergrond van de poging tot uitroeiing van het Europese jodendom door de nazi's: vier zusters van Freud, onder wie Marie/Mizzi, werden in concentratiekampen vermoord. Het beeld van haar grote, beroemde oom Sigmund wordt geïdealiseerd. Maar duidelijk wordt dat hij zeer betrokken was op zijn uitgebreide familie en iedereen met raad en daad bijstond zoveel als in zijn vermogen lag. Allerlei brieven en briefjes in dit boek